

УДК 903.02-047.23 (477) «18/19»

**ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ АНТИЧНОЇ КЕРАМІКИ
У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. В УКРАЇНІ***Анатолій Гейко*

Інститут керамології Інституту народознавства НАН України
Україна, 38164, Полтавська область, Зінківський район, смт. Опішне, вул. Василя Кричевського, 102
e-mail: filoarh@ukr.net

За більш ніж двохсотлітню історію археологічних досліджень на півдні України досліджено значну кількість античних пам'яток. Під час археологічних розкопок наймасовішою категорією знахідок є глиняні вироби. Вивчення їх, як історичного джерела, є важливим чинником для розв'язання багатьох питань, що стосуються закономірностей розвитку матеріальної та духовної культури стародавнього населення. На сьогодні немає загальних робіт, що стосуються історії української археологічної керамології другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Період з другої половини ХІХ – до початку ХХ ст. можна охарактеризувати як час масових археологічних розкопок античних пам'яток у Північному Причорномор'ї. Саме тоді тут вели польові дослідження Владислав Шкорпіл, Ернст Штерн, Карл Косцюшко-Валюжинич, Борис Фармаковський.

У ХІХ – на початку ХХ ст. археологи, мистецтвознавці, історики часто звертали увагу на античні глиняні вироби, які виділялися своїми довершеними формами, технологією виготовлення, мали мистецьку цінність, займали чільне місце у державних музеях та у приватних колекціях, а також їх починають широко використовувати у реконструкції минулого.

Археологія стала однією з провідних навчальних дисциплін в університетах Києва, Одеси, Харкова, Львова. Виходять такі видання як «Записки Одесского общества истории и древностей», «Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии», «Известия императорской археологической комиссии», «Отчеты Императорской Археологической Комиссии», де публікуються статті, присвячені античній кераміці.

Наприкінці ХІХ ст. в Одесі сформувався центр вивчення пам'яток античної археології і, зокрема, центр вивчення кераміки. З'являється ціла когорта дослідників, які приділяють увагу дослідженню глиняних виробів.

Велику роль у науковому житті України та Російської імперії відіграло Одеське товари-

ство історії і старожитностей. Серед тогочасних одеських науковців чільне місце по праву належить Ернсту Романовичу фон Штерну, історичу, археологу, філологу, який активно вів розкопки античних і трипільських пам'яток. З 1896 р. він став директором (зберігачем) музею товариства [1]. Дослідники його наукової спадщини наводять дані про те, що «завдяки його старанням музею був переданий весь будинок, експозиція й фонди були розміщені в строго науковій системі, почалася публікація античних колекцій», зокрема каталога теракот музею [2].

Декан історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі, професор кафедри класичної філології, керамолог Ернст Штерн (1859-1924) вважав важливими не лише самі польові дослідження й інвентаризацію отриманих знахідок, але й уведення останніх до наукового обігу. Він активно публікував результати своєї наукової діяльності на сторінках різноманітних видань [3].

Ось як пише сам Е. Штерн про завдання, які стояли перед ним як дослідником-керамологом: «Целью моей здесь было только обратитъ внимание исследователей судеб нашего славного юга на важность оставленного ими слишком в стороне материала и, хотя на некоторых примерах, показать, какие исторические выводы можно из него извлечь. Если мне удалось хотя в некоторой степени вызвать убеждение в том, что иногда и презираемый черепок может в настоящей связи и в настоящем освещении служить исходным пунктом для важной исторической комбинации или прямо выяснить и открыть какой-нибудь исторический факт, то надеюсь, останется и, без сомнения, в важности и необходимости требования, чтобы раскопки на почве наших колоний производились лишь по систематическим планам и под руководством опытных ученых» [4].

Ернст Штерн одним із перших визнав, що кераміка для дослідників є основною категорією знахідок: «Историк, занимающейся исс-

ледованием прошлой жизни нашего славного юга, должен себе предложить вопрос: не имеется ли еще материал, из которого возможно было бы извлечь исторические данные для его целей?

На мой взгляд, такой материал существует в найденных при раскопках на юге России в большом количестве керамических изделий» [5].

Дослідженню стародавніх глиняних виробів учений присвятив чимало окремих наукових праць. Так, про «надчорноморські» зразки грецької кераміки йдеться у роботі: «Античная глазированная керамика Юга России». Учений з'ясовує, звідки саме були привезені чорнофігурні вази, де розташовувалися гончарні центри їх виготовлення [6]. У пошуках аналогій Ернст Штерн знайомиться з колекціями музеїв Європи, а саме: Парижа, Мюнхена, Берліна, Севра й інших міст.

Окрім Е. Штерна, дослідженням античних глиняних виробів займалися одеські дослідники (Павло Беккер [7], Никодим Кондаков [8], Владислав Юргевич [9], Олександр Бертъе-Делагард [10], Іван Лінніченко [11], Борис Фармаковський [12]).

Окрім вивчення питання походження глиняних виробів, їх мистецької характеристики, пошуку аналогій, визначення хронології тощо, сюди відносяться дослідження, що стосуються глиняних статуєток. Можна відзначити у цьому плані роботу професора Імператорського Новоросійського університету Никодима Павловича Кондакова «Греческие терракотовые статуэтки в их отношении к искусству, религии и быту» [13].

У той час важливим джерелом у вивченні античної цивілізації залишалися епіграфічні пам'ятки. Дослідники цікавилися написами (таврами чи графіті) на посуді, які найчастіше містилися на ручках амфор, на черепиці, на цеглі. У тогочасній Україні цим займалися колишній директор Рішельєвського ліцею професор Павло Васильович Беккер, Владислав Норбертович Юргевич, Владислав Вячеславович Шкорпіл [14]. Останній видав низку статей, присвячених знахідкам із Керчі й околиць цього міста. Ще можна відзначити у цьому плані статтю вчителя Євпаторійської гімназії Володимира Федоровича Штифтаря «Две надписи на черепицах и другие предметы древности, найденные в Евпатории» [15].

Ернст Штерн у своїй праці «Graffiti» на античних южно-русских сосудах» узагальнив знахідки з Північного Причорномор'я та звернув увагу широкого загалу дослідників на

графіті: написи, букви, знаки, лігатури, продряпані здебільшого на денцях чи у нижній частині посудин. Ці написи він розділив на кілька груп: 1) посвяти людей, 2) написи, зроблені господарями, 3) написи торгівців, 4) невизначені [16].

У той час проблемою, яка постала перед археологами, музейниками, колекціонерами, була фальсифікація артефактів. Низка дослідників друкують праці, що стосуються саме цієї проблеми. У 1896 р. віце-президент Одеського товариства історії та старожитностей Олександр Львович Бертъе-Делагард видав статтю «Подделка греческих древностей на юге России» [17]. Вона, зокрема, була присвячена чорнолаковим вазам з чорними рельєфними фігурами. Ернст Штерн на десятому археологічному з'їзді у Ризі 1896 р. виступив із доповіддю «О подделках классических древностей на юге России», вказавши на відмінності ваз-підробок, він зокрема, відзначив, що «краснофигурные изображения – преимущественно женская голова или грифон – показывают нерешительную, как бы детскую руку керамиста» [18]. Е.О. Штерн присвятив цьому питанню ще кілька статей, а саме: «О новейших подделках в области керамики на юге России» [19] та «О новом способе подделки античных расписных ваз» [20]. В останній керамолог розглянув вази-підробки із колекції жителя Миколаєва, колекціонера, члена Одеського товариства історії та старожитностей Антона Фогеля. Вони були ним куплені у торговця старожитностями Лейби Гаухмана. А той, у свою чергу, придбав дані предмети у грека Гелладакіса.

В одній із праць дослідник розглянув підроблені гідрію й ойнохою. Вони продавалися Леоном Гохманом – відомим продавцем фальшивих старожитностей. Зокрема, його ім'я пов'язували із продажем Лувру так званої «тіари Сайтафарна» роботи ювеліра Ізраїля Рухомовського.

Заслужений професор кафедри руської історії Одеського (Новоросійського) університету й Одеських вищих жіночих курсів Іван Лінніченко у своїх доповідях критикував «бездумне, неупорядковане аматорське колекціонування, закликаючи до ґрунтовності та науковості, звертав увагу на прикре явище фальшування предметів давнини» [21]. Під час 15 археологічного з'їзду у Новгороді (1911 р.) він виголосив доповідь «О подделке древностей», де зазначив, що у тогочасній Російській імперії центрами підробок є Одеса, Київ, Західний край і, частково, Сибір (місто

Томськ). На його думку, «в образованности фальсификаторов отчасти виноваты и ученые. Их раскрытиями подделок и объяснениями всегда пользуются фальсификаторы, а увлечения за последнее время стариной и умножение коллекционеров, часто мало знающих, дают поддельщикам возможность легко сбывать товар» [22].

Отже, на кінець XIX – початок XX ст. на півдні України, зокрема в Одесі на базі Одеського університету й Одеського товариства історії та старожитностей сформувався науковий осередок, де працювала плеяда вчених, що ґрунтовно займалися вивченням античних глиняних виробів. Вони залишили помітний слід в археології та керамології. Дослідження їх наукової спадщини – справа майбутнього.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузьміщев О.Г. Боспорські дослідження Е.Р. фон Штерна / О.Г. Кузьміщев // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 134-138.
2. Избаш Г.О. Штерн Ернст Романович / Г.О. Избаш, Л.В.Новікова // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 4: Р-Я. – С. 443.
3. Штерн Э.Р. Вновь найденная лекана из Керчи с изображением Дионисова тиаса / Э.Р. Штерн // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – 1895. – Вып. 18. – С. 19-64; Штерн Э.Р. Расписная ваза из Керчи / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1896. – Т. 19. – С. 94-109; Штерн Э. О новейших подделках в области керамики на юге России / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1897. – Т. 20. – С. 37-41; Штерн Э.Р. «Graffiti» на античных южно-русских сосудах. Четыре таблицы / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1897. – Т. 20. – С. 163-199; Штерн Э.Р. О подделках классических древностей на юге России / Э.Р. Штерн // Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 году. – М.: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1899. – Т. I. – С. 189-195; Штерн Э.Р. Античная глазированная посуда с юга России / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 22-56; Штерн Э.Р. Дополнение в статье «Об античной глазированной посуде с юга России» / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 57; Штерн Э.Р. Значение керамических находок на юге России для выяснения культурной истории Черноморской колонизации / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 1-21; Штерн Э.Р. Ваза с рельефными украшениями из Ольвии (с 2 табл.) / Э.Р. Штерн // Известия Императорской Археологической комиссии (далі – ИИАК, ИАК). – 1902. – Т. 3. – С. 93-113; Штерн Э. О новом способе подделки античных расписных ваз / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1906. – Т. 26. – С. 14-24; Штерн Э.Р. К вопросу об эллинистической керамики / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1910. – Т. 28. – С. 158-190; Штерн Э.Р. Ахилл у Хирона. По древнегреческим расписным вазам / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1913. – Т. 31. – С. 83-102.
4. Штерн Э.Р. Дополнение в статье «Об античной глазированной посуде с юга России» / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 20.
5. Штерн Э.Р. Дополнение в статье «Об античной глазированной посуде с юга России» / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 3.
6. Штерн Э.Р. Античная глазированная посуда с юга России / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1900. – Т. 22. – С. 11.
7. Беккер П. О надписях на ручках греческих амфор из собрания И.К. Суручана / Павел Беккер // ЗООИД. – 1879. – Т. 11. – С. 13-50.
8. Кондаков Н.Л. Греческие теракотовые статуетки в их отношении к искусству, религии и быту / Н.Л. Кондаков // ЗООИД. – 1879. – Т. 11. – С. 75-179.
9. Юргевич В.Н. Надписи на ручках древних греческих амфор из новой коллекции действ. чл. Общества И.И. Куриса и шести принадлежащих Одесскому обществу истории и древностей / В.Н. Юргевич // ЗООИД. – 1879. – Т. 11. – С. 51-66; Юргевич В.Н. Амфорные ручки, собранные в окрестностях Херсонеса по побережью бухт Песочной, Круглой, Камышевой и Стрелецкой в 1886-1887 году / В.Н. Юргевич // ЗООИД. – 1889. – Т. 15. – С. 47-60; Юргевич В.Н. Надписи на ручках и обломках амфор и черепиц, найденных в Феодосии в 1894 году / В.Н. Юргевич // ЗООИД. – 1895. – Т. 18. – С. 87-174; Юргевич В.Н. Надписи на ручках, найденных в Керчи, вновь приобретенных для музея / В.Н. Юргевич // ЗООИД. – 1898. – Т. 21. – С. 62-64; Юргевич В.Н. О надписях на 21 ручке амфор и кирпичках, приобретенных хранителем музея от Керченского продавца древностей / В.Н. Юргевич // ЗООИД. – 1898. – Т. 21. – С. 26-32.
10. Бертъе-Делагард А.Л. Подделка греческих древностей на юге России / А.Л. Бертъе-Делагард // ЗООИД. – 1896. – Т. 19. – С. 27-68.
11. Линниченко И. О подделке древностей / И. Линниченко // Известия XV Археологического съезда в Новгороде. – М.: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1911. – Т. I. – С. 171.
12. Фармаковский Б.Ф. Три керамических фрагмента императорского Одесского общества истории и древностей / Б.В. Фармаковский // ЗООИД. – 1893. – Т. 16. – С. 14-44; Фармаковский Б.В. Обломок глиняной чаши, украшенной рельефом, из Ольвии (с 3 рис.) / Б.В. Фармаковский // ИАК. – 1902. – Т. 2. – С. 73-80; Фармаковский Б.В. Заметка о времени сосуда, найденного в одной могиле с костяными тессерами (к статье М.И. Ростовцева) / Б.В. Фармаковский. С 4 рисунками // ИИАК. – 1904. – Т. 10. – С. 125-127; Фармаковский Б.В. Керамические находки, относящиеся к древнейшей эпохе Ольвии (VII и первая половина VI в. до Р.Хр.). Ионийские вазы с белой облицовкой. Их отношение к Милету. Обломки сосудов стиля Фикеллуры (или самосского) и стиля Навкратиса. Позднейшие вазы с белой облицовкой. Обломки сосудов коринфского стиля / Б.В. Фармаковский // Раскопки в Ольвии в 1902-1903 годах (с 12 таблицами и 165 рисунками) // ИИАК. – 1906. – Т. 13. – С. 191-215; Фармаковский Б.В. Милетские вазы из России / Б.В. Фармаковский // Древности. – 1914. – Вып. XXV. – С. 47-61.
13. Кондаков Н.Л. Греческие теракотовые статуэтки в их отношении к искусству, религии и быту / Н.Л. Кондаков // ЗООИД. – 1879. – Т. 11. – С. 75-179.
14. Шкорпил В.В. Керамические надписи, найденные при раскопках на северном склоне горы Митридат в ноябре и декабре 1901 г. / В.В. Шкорпил // ИАК. – 1902. – Вып. 3. – С. 122-165.
15. Штифтар В.Ф. Две надписи на черепицах и другие предметы древности, найденные в Евпатории / В.Ф. Штифтар // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1913. – Т. 50. – С. 202-204.
16. Штерн Э.Р. «Graffiti» на античных южно-русских сосудах. Четыре таблицы / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1897. – Т. 20. – С. 163-199.

17. Бертъе-Делагард А.Л. Подделка греческих древностей на юге России / А.Л. Бертъе-Делагард // ЗООИД. – 1896. – Т. 19. – С. 27-68.

18. Штерн Э.Р. О подделках классических древностей на юге России / Э.Р. Штерн // Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 году. – М.: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1899. – Т. I. – С. 189-195.

19. Штерн Э. О новейших подделках в области керамики на юге России / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1897. – Т. 20. – С. 37-41.

20. Штерн Э. О новом способе подделки античных

расписных ваз / Э.Р. Штерн // ЗООИД. – 1906. – Т. 26. – С. 14-24.

21. Музичко О.Є. Знайомий В.В. Тарновського одеський професор І.А. Линниченко в історії колекціонування старожитностей в Україні кінця XIX – початку XX століть / О.Є. Музичко // Скарбниця української культури. – 2013. – Вип. 15. – С. 144-150.

22. Линниченко И. О подделке древностей / И. Линниченко // Известия XV Археологического съезда в Новгороде. – М.: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1911. – Т. I. – С. 171.

Гейко Анатолій Розвиток української археологічної керамології на півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст.

За більш ніж двохсотлітню історію розкопок на півдні України детально вивчено значну кількість античних пам'яток. Під час археологічних досліджень наймасовішою категорією знахідок є глиняні вироби. У другій половині XIX – на початку XX ст. науковці визнали кераміку важливим джерелом, яке може служити для вирішення питань, що стосуються етнічної, культурної історії стародавнього населення, її хронології тощо.

Наприкінці XIX ст. в Одесі сформувався центр вивчення пам'яток античної археології. Серед одеських науковців у першу чергу варто назвати історика, археолога, професора кафедри класичної філології, директора Одеського товариства історії і старожитностей, керамолога Ернеста Романовича фон Штерна, що працював на посаді декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі. Він присвятив чимало своїх наукових праць глиняним виробам і визнавав, що кераміка є основною категорією знахідок для дослідників древньої минувшини.

Окрім Е.Р. Штерна, у цей час з'являється ціла когорта дослідників, які приділяли значну увагу глиняним виробам. Павло Беккер, Никодим Кондаков, Борис Формаковський, Владислав Юргевич, Олександр Бертъе-Делагард, Іван Лінниченко часто цікавилися античною керамікою чи її підробками, а також написами та зображеннями на ручках амфор.

Ключові слова: Україна, археологія, керамологія, античні пам'ятки, глиняний посуд

Гейко Анатолій Развитие украинской археологической керамологии на юге Украины во второй половине XIX – в начале XX вв.

За более чем двухсотлетнюю историю раскопок на юге Украины в деталях изучено значительное количество античных памятников. Во время археологических исследований наиболее массовой категорией находок являются глиняные изделия. Во второй половине XIX – в начале XX вв. ученые признали керамику важным источником, который может помочь в решении вопросов, касающихся этнической и культурной истории древнего населения, ее хронологии и т.д.

В конце XIX в. в Одессе сформировался центр изучения памятников античной археологии. Среди одесских ученых, в первую очередь, следует назвать историка, археолога, профессора кафедры классической филологии, директора Одесского общества истории и древностей, керамолога Эрнеста Романовича фон Штерна, который занимал должность декана историко-филологического факультета Новороссийского университета в Одессе. Немало своих научных трудов он посвятил глиняным изделиям и считал, что керамика является главной категорией находок для исследователей глубокой древности.

Кроме Э.Р. Штерна, в это время появляется целая когорта ученых, которые обращали значительное внимание на глиняные изделия. Павел Беккер, Никодим Кондаков, Борис Формаковский, Владислав Юргевич, Александр Бертъе-Делагард, Иван Линниченко часто интересовались античной керамикой или ее подделками, а также надписями и рисунками на ручках амфор.

Ключевые слова: Украина, археология, античные памятники, глиняная посуда

Gejko Anatoliy The development of the Ukrainian archeological ceramology in the South of Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century

A great number of antique monuments were studied in details during the 200-years history of the excavations in the South of Ukraine. Pottery is the most popular category of finds during the archaeological resources. In the second half of the 19th – early 20th century scientists admitted ceramics as an important source, which could help solve the questions connected with ethnic, cultural history of ancient people, its chronology, etc.

In the end of the 19th century the centre of studying the antique archaeology monuments was formed in Odesa. Here a historian, archaeologist, professor of the Department of Classical Philology, director of the Odesa association of history, ceramologist Ernest Romanovych fon Shtern should be mentioned. He was a dean of the History-Philological Department of the Novorosys'k university in Odesa. He devoted a lot of his scientific works to studying pottery and he admitted ceramics as a main category of finds for the ancient past researchers.

At that time a lot of researchers who showed a great interest to studying pottery were appearing. Pavlo Bekker, Nykodym Kondakov, Borys Formakovs'ky, Vladyslav Yurgevych, Oleksandr Bert'ie-Delagard, Ivan Linnichenko were often interested in antique ceramics or in their forgeries and also in inscriptions or pictures on the amphora handles.

Keywords: Ukraine, archaeology, ceramology, antique monuments, pottery

Рецензенти:

Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук співр.

Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент